

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по българска литература и теория на литературата

КРАСИМИРА ТАНЕВА ТАНЕВА

**МОДЕЛ НА ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ФОЛКЛОРЕН ПРАЗНИЧЕН КАЛЕНДАР В 5.
КЛАС И ПРИЛОЖИМОСТ В ПРОГИМНАЗИАЛНИЯ КУРС НА ОБУЧЕНИЕ ПО
ЛИТЕРАТУРА**

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане
на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 1. *Педагогически науки*
професионално направление 1.3. *Педагогика на обучението по ...*
(Методика на обучението по българска литература)

Научен ръководител:

Проф. д-р Радослав Димитров Радев

Рецензенти:

Проф. д.п.н. Мария Димитрова Герджикова

Проф. д.п.н. Адриана Емилова Симеонова-Дамянова

Пловдив, 2013

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на разширено заседание на Катедрата по българска литература и теория на литературата при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 4.11.2013 г.

Дисертационният труд съдържа общо 317 страници, от които 226 страници са основен научен текст, 8 страници са библиография и 83 страници са приложения.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 24.02.2014 г. от 12.00 часа в Заседателната зала на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Ректорат, ул. „Цар Асен“ №24.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ №24.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Увод /4	
1. Първа глава. Обект, предмет, цел, задачи на изследването/4	
2. Втора глава. Фолклорен празничен календар и българската образователна политика от 1878 до 2013 година / 8	
2.1. Образователната политика от 1878 до 1944 година / 8	
2.2. Образователната политика от 1944 до 2013 година / 11	
3. Трета глава. Модел на възприемане на фолклорен празничен календар /14	
3.1. Фолклорен празничен календар в представите и културата на учениците. Проучване и анализ / 14	
3.2. Възгледи за фолклорния празничен календар, методически насоки и основания за изучаването му в училище / 15	
3.2.1. Фолклористични основания / 15	
3.2.2. Методически основания / 17	
3.2.3. Дидактически основания / 18	
3.3. Фолклорен празничен календар. Структура на уроците в цялостна система /19	
3.4. Ефективност на методическата система. Проучване и резултати / 23	
3.4.1. Изводи от изходяща анкета с експерименталните класове / 23	
3.4.3. Изводи от изходяща анкета с контролните класове / 24	
Заклучение / 25	
Библиография на цитираната в автореферата литература / 26	
Публикации по темата на изследването в България и чужбина / 28	
Справка за приносните моменти в дисертационния труд / 29	

УВОД

Учебната програма по литература за 5. клас действа от учебната 2006/2007 г. и отразява в концептуално-съдържателен план новата визия за литературното образование в периода 5. – 12. клас. Интересите на автора на дисертационния труд са насочени към втория тематичен дял от програмата, *Фолклорен празничен календар*, и са резултат от следните негови убеждения:

1. Отношението към фолклора, към празничния календар на българина е пряко обвързано с идеята за изграждането на национална идентичност и предопределя формирането у личността на отношение към традициите, на самочувствие и респект към уникалното българско наследство.

2. Интеграцията на младия човек в обществото е възможна само ако той приема културата „като система на създаване, запазване, разпространение и усвояване на духовни ценности, норми, знания, представи, значения и символи“ (Ерасов 1997: 107).

3. При възприемането и осмислянето на календарната празнична система могат да се прилагат съвременни дидактически концепции за постигане на ефективност в процеса на обучение, за формиране на компетентности и развиване на умения, необходими за интелектуалното развитие на учениците. Като резултат от процеса на обучение петокласниците могат да осмислят тази част от фолклорната култура не като маргинална, а като *своя*.

4. Чрез вътрешнопредметните (с културно-образователна област *Български език и литература*) и межупредметните (с история и цивилизация от културно-образователна област *Обществени науки и гражданско образование*, с музика и изобразително изкуство от културно-образователна област *Изкуства*) връзки се създават условия познавателният процес да е ефективен, съдържателен и да рефлектира върху многостранното развитие на учениците от 5. клас. В системата от уроци са предвидени учебни ситуации, в които са предложени авторски методически решения за осъществяване на вътрешнопредметна и междупредметна интеграция.

ПЪРВА ГЛАВА

ОБЕКТ, ПРЕДМЕТ, ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В процеса на обучение пети клас има особено важно място в цялостната парадигма на средното образование, респективно и в прогимназиалната образователна степен, защото: се формират и развиват комплекс от знания, умения за непосредствено възприемане и осмисляне на художествената творба; постепенно се усвояват процедури за работа с литературни и културни факти; се балансира между емоционалното и рационалното отношение към различни по характер явления. В *Учебна програма по литература за 5. клас* е предвидено учениците да се запознаят с основни етапи от развитието на човешката култура – митология, фолклор на отделни етноси, както и със значими представители на българската и чуждата словесност, обособени в следните тематични ядра: *Светът и човекът; Фолклорен празничен календар; Човекът и общността*.

Цел на настоящия дисертационен труд е да се предложи модел на възприемане на фолклорния празничен календар и да се открие възможност за неговото прилагане в прогимназиалния курс на обучение по литература.

Обект на изследване в дисертационния труд е фолклорният празничен календар като културна и духовна същност и система за образование и възпитание на учениците в прогимназиалната образователна степен.

Предмет на изследването е функционалната същност на фолклорния празничен календар, чрез която се постига въздействие върху личността на ученика с оглед на неговата активна роля в семейната среда и в обществения живот. Това предполага в процеса на обучение методите на литературно образование (*историко-типологичен, метод на интерпретацията, сравнителен*) да се интегрират с интерактивни техники и методи, като се съобразяваме с възприемателните и интелектуалните възможности на учениците в 5. клас.

Задачи на изследването:

1. Да се установи резултатът от обучението в началния етап на средното образование, свързан с българската фолклорна календарна празничност, и да се регистрира отношението на съвременните ученици към нея, като се използва метод на педагогическо изследване – анкета.

2. Да се определи теоретичен базис, като се позоваваме на учебната програма по литература за 5. клас – *Очаквани резултати по теми и Основни понятия по теми*.

3. Да се подберат базови повествователни и лирически текстове във връзка с фолклорния празничен календар, чрез които да се осъществи осмисляне на празничната, обредната „драматургия“; да се създаде възможност ученикът да съпреживее, да преодолее дистанцията между себе си и събитието чрез богатата образност и да се компенсира липсващия му опит, знание за този етап от културата на българина.

4. Да се подберат средства за осъществяване на *динамична нагледност*, чрез които се реконструират знания за отделен празник, и същевременно да се формират умения за трансформация на визуалното знание в словесно, за аргументиране на мнение по поставен предварително въпрос.

5. Да се подберат подходящи интерактивни техники и интерактивен метод, за да може ученикът да е активен участник в процеса на обучение, за да се формират интелектуални, комуникативно-речеви умения, личностни качества като отговорност, самоувереност и самочувствие у петокласниците, и да им се предостави възможност за изява пред аудитория, което предполага адекватен модел на поведение в конкретната ситуация.

6. Да се използват методи на литературно образование, съобразени с конкретната тема и цели в урока.

7. Да се осъществи вътрешнопредметна (*с български език*) и междупредметна (*с история и цивилизация, музика, изобразително изкуство*) връзка, като се позоваваме на учебната програма по литература за 5. клас – *Възможности за междупредметни връзки*.

8. Да се формират метакогнитивни компететности, които международното изследване PISA дефинира така: „осъзнатост, осмисленост и способност да се използват подходящите стратегии при преработването на текстове“.

9. Да се конструира методически модел за изучаване на празничния фолклорен календар и да се установи неговата ефективност, като се използва метод на педагогическо изследване – анкета, с 50 ученици, участващи в експеримента.

10. Да се използва метод на педагогическото изследване – анкета, и при 50 ученици, чието обучението е проведено според методическата концепция на техните преподаватели.

Изследователски методи:

1. Проучване на теоретични източници. С оглед на настоящия дисертационен труд са проучени, систематизирани авторови теоретични концепции от областите фолклор, етнография, дидактика, методика на литературното образование, психология, педагогика и е уточнен използваният понятиен апарат.

2. Конструирание на анкета и провеждането ѝ (мотивите ни за избор на този метод на педагогическо изследване са обговорени в параграф Диагностичен апарат).

3. Осъществяване на количествен анализ на резултатите от анкетата.

4. Математически и статистически процедури за обработка на данните от анкетите.

Диагностичен апарат

Във връзка с предлагания от нас методически вариант за втория тематичен дял от учебната програма по литература за 5. клас, е използван метод на педагогическо изследване – анкета. Избраната форма е частично стандартизирана, при формулирането на отделните въпроси сме се ръководили от следните принципи, които Бижков и Краевски в своята „Методология и методи на педагогическите изследвания“ посочват като задължителни: ясна и недвусмислена формулировка; съдържателна конкретност на всеки един въпрос; краткост на използваната синтактична конструкция; липса на сугестивни по своя характер въпроси (Бижков, Краевски 2007: 399).

Първоначално е проведена анкета с ориентационно-констатиращ характер, чрез която се установява резултатът от обучението в началния етап на средното образование, свързан с българската фолклорна календарна празничност, и се регистрира отношението на съвременните ученици към този етап от националната ни култура. Нейното реализиране е в периода 28.11. – 5.12.2011г. със 118 участници от 5. клас в следните пловдивски училища: ОУ „Васил Левски“ – 33 ученици, ОУ „Княз Александър Първи“ – 60 ученици, ОУ „Екзарх Антим Първи“ – 25 ученици. Изследването е извършено преди учебния процес по литература да е насочен към втория тематичен дял от учебната програма за 5. клас – *Фолклорен празничен календар*. Предложената от нас анкета съдържа осем въпроса:

1. *Кои празници от българския фолклорен календар познавате и кои от тях празнувате в семейството?*

2. *Кои обреди, свързани с конкретен български фолклорен календарен празник, знаете?*

3. *Кои действия извършват възрастните във връзка с конкретен български календарен фолклорен празник? (Дайте пример/и).*

4. *Кои действия на младите във връзка с конкретен български фолклорен календарен празник знаете? (Дайте пример/и).*

5. *Кои народни песни или текстове, свързани с български фолклорен календарен празник, знаете? (Дайте примери/и).*

6. *Кои пожелания, наричания, свързани с българския фолклорен календарен празник, знаете? (Дайте пример/и).*

7. *Какви ястия слага българинът на празничната трапеза? (Дайте пример/и, като се позовавате на българския фолклорен календарен празник).*

8. *Кои ценности утвърждават празниците? (Обосновете се, като дадете пример чрез поне един български фолклорен календарен празник).*

След реализирането на системата от уроци в реална учебна среда отново е проведена анкета. Нейната цел е да установи и анализира резултатите от предложения модел във връзка с възприемане на фолклорния празничен календар,

формираните литературни и социокултурни компетентности за втория тематичен дял от учебната програма по литература за 5. клас. Времето е осъществена в периода 26 – 30 март 2012 г., когато е финализирана аprobацията на проекта в ОУ „Княз Александър Първи“ и ОУ „Екзарх Антим Първи“ (общо 50 ученици) и е приключил процесът на обучение за празничната фолклорна система, проведен според методическата концепция на преподаватели, в ОУ „Васил Левски“ и СОУ „Пейо Яворов“ (също 50 ученици). Анкетата е структурирана по следния начин:¹

1. Предложен е текст на Елин Пелин от „Четива по вероучение“, тематично насочен към празниците Бъдни вечер и Коледа. Към него са поставени 4 въпроса: за извличане на информация – 1.1. *За кои празници авторът споменава в текста?*; за реконструиране на липсваща информация – 1.2. *С кои обредни действия се свързва Бъдни вечер, но авторът не ги е споменал в текста?*; 1.3. *Какви ястия се слагат на трапезата за Бъдни вечер според традицията?*; за тълкуване – 1.4.² *С какво хората свързват празника Рождество Христово?*

2. Предложени са два текста, свързани с обредите коледуване и лазаруване. Повествователните откъси са от произведенията на Георги Марковски „Коледари“ и „Лазарки“. Информацията в тях е разположена *компактно* и е *експлицитно поднесена*³ От учениците се изисква: да селектират информация по конкретни признаци (2.1.); да използват информацията от двата текста, за да посочат сходства (2.2.). Въпросите към 2.1. (*Кои са участниците в обреда?; Къде се изпълняват обредните действия?; С какво са облечени участниците в обреда?; Как гостите участват в обреда?; Как домакините участват в обреда?; С каква цел и за кого са предназначени благопожеланията?*) са смислово обвързани с референциален елемент от съдържанието на текста. За да могат да отговорят на въпроса *С каква цел се извършват всички ритуални действия в празника?*, от учениците се очаква да използват и знанията си за празниците Коледа и Лазаровден. При отговор на въпрос 2.2. от анкетата *Като имате предвид информацията в двата текста, кое е общото между двата обреда?* петокласниците трябва да демонстрират уменията си: за обобщение в резултат на селектиране на нужната им информация от двата текста; за откриване на логическото отношение част – цяло.

3. Третият елемент в анкетата е: *Предстои участие в европейски фолклорен фестивал „Да опознаем другия“. Художественният ръководител на младежки фолклорен ансамбъл решава с обреда кукери да се представят на този форум. С какво би заинтригувал чуждата публика този мъжки обред?*

4. Четвъртият елемент в анкетата е: *В България често идват туристи от Япония. Представете си, че работите в туристическо информационно бюро. По*

¹ В предложения вариант ние формулираме въпроси, които са по модела на въпросите към задачите от PISA, свързани с *четивна грамотност* „умение за разбиране, осмисляне и използване на писмени тестове за постигането на конкретни цели, за развиване на потенциала на личността и за нейното пълноценно участие в обществения живот“. За концепцията на международното изследване виж подробно на:

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/strategies/analyses/PISA_analizi-2009.pdf.

² При формулирането на тези четири въпроса сме се ръководили от необходимостта учениците да могат да демонстрират умения за подбор на информация от текст, релевантен на въпроса; да реконструират липсваща информация; да тълкуват послание на текст.

³ **Дамянова**, Адриана. Как българските ученици да постигнат по убедителни резултати по четивна грамотност.

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/strategies/analyses/PISA_analizi-2009.pdf

време на великденските празници японски туристи посещават Пловдив и вие сте техен екскурзовод. Какво ще им разкажете за Великден?

5. Последният въпрос от анкетата е: *С какво ново се обогати вашата представа за българина чрез изучаването на календарните празници?*

ВТОРА ГЛАВА

ФОЛКЛОРЕН ПРАЗНИЧЕН КАЛЕНДАР И БЪЛГАРСКАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА ОТ 1878 ДО 2013 ГОДИНА

2.1. ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ПОЛИТИКА ОТ 1878 ДО 1944 ГОДИНА

Българската образователна политика в периода 1878 – 1944 г. се регламентира от Търновската конституция, от изработените в съответствие с нея нормативни актове, чрез които се гарантира прилагането на фундаменталните принципи за задължителност, безплатност, равнопоставеност. На тази административна база се създават документи, съдържателно концептуализиращи стратегиите в образованието: *рамков закон* (под *рамков закон* използвам мнението на Еничарова „доразвива и конкретизира принципните постановки, прокламирани в основния закон и в структурно отношение съдържа следните компоненти: цели на образованието, структура на образователната система, видовете учебни заведения, правата и задълженията на административните участници в образователния процес“ (Еничарова 2002: 20); *учебна програма*.

За развойните тенденции в българската образователна политика от 1878 до 1944 година се позоваваме на статията „Развитието на образователните структури на средното образование в България от 1878 до 1944г.“⁴ на Станьо Станев, като към всеки период посочваме рамкови закони, учебни програми, помагала, методически ръководства, които имат отношение към изследвания от нас проблем.

I. Първи период (1878 – 1891 г.). Според изследвателя за този период основополагащи са законите: „Привременен устав за народните училища“ от 1878 г. на Марин Дринов, „Закон за началното учение в Източна Румелия“ от 1880 г. на Йоаким Груев, „Закон за материалното поддържане и учебното преустройство на училищата в Княжество България“ от 1880 г. на Иван Гюзелев и „Закон за обществените и частните училища“ от 1885 г. на Рачо Каролов. Обучението се осъществява чрез редица учебни програми: *Програма на първоначалното народно училище*; *Програма на двукласното народно училище*; *Програма на четвъртокласното народно училище*⁵; *Програма на предметите в първоначалното училище* от 1880; *Постановление за общите учебни основи на предметите от началното учение* от 1882; *Програма за общинските главни училища* от 1885 г.; *Програма на предметите в първоначалните училища* от 1885 г. Основна насока на образователната политика от този период е формирането на българско самосъзнание, на почит и уважение към традициите, на преодоляване на неграмотността и стимулиране на интересите на учениците в различни области на знанието. В учебното съдържание на предметите **закон божи, география, всеобща**

⁴ Станев, Станьо. Развитие на образователните структури на средното образование в България от 1878 до 1944 г. – В: *Стратегии на образователната и научната политика*, 1993, №2, с. 40 – 45.

⁵ Програмите са издадени в *Сборник на управляващия отдел на народното просвещение и духовните дела* от 1879 г., който съдържа пълния текст на Дриновия закон, Програма на първоначалното народно училище, Програма на двукласното народно училище, Програма на четвъртокласното народно училище.

история, пеене, църковнославянско четене, са предвидени теми, които можем да отнесем към фолклорния празничен календар⁶ (за християнската същност на календарните празници; за структурирането на народния календар, връзката сезон-народен празник, народни песни).

II. Втори период (1892 – 1908 г.). Законът на Георги Живков от 1891 г. действа в продължение на 17 години. Образователната политика през този период е резултат от нова концепция за ролята на училището, за неговите прерогативи – освен знания, то трябва да въздейства и върху характера на ученика, да формира у личността умения за адаптация към новите общественно-икономически условия. В този период на основното образование действащи са: *Програма за основното училище в България* от 1892 г.; *Програма на основните училища в България* от 1894 г.; *Програма на основните училища* от 1907 г. След направения съпоставителен анализ между учебните програми по **закон божии с правоучение, родинознание, пеене, история** можем да констатираме, че е използван комплексен подход за възприемане и осмисляне на календарната празничност. Структурирането на учебното съдържание е съобразено с етапите на човешкото познание, с характерното за възрастта на учениците конкретно-образно мислене и способства за постепенното социализиране на децата в обществото; чрез междупредметната интеграция се създава възможност познавателният процес да е ефективен, да рефлектира върху многостранното развитие на учениците, да се постигне задълбоченост и системност при овладяването на знанията.

III. Трети период (1909 – 1920 г.). Основополагащ нормативен акт за образователната политика и структура през третия период е законът на Никола Мушанов от 1909 г., в който се регламентира самостоятелното обособяване на прогимназията. За специалното отношение на законодателя към тази училищна степен и мястото ѝ в училищната система свидетелства издаденият Правилник за народните прогимназии от 1914 година (Окръжно № 7084 от 15. 04. 1914 г.), в който освен упътвания за дейността на основни административни структури е отделено място и за организацията на учебния процес. Темите, които имат отношение към календарната празничност, са в учебното съдържание на: ***вероучение, българска история за 3 клас, пеене, гимнастика и математическа география***.

IV. Четвърти период (1921 – 1924 г.). През 1921 г. е приет Закон за народното просвещение, чрез който се прави промяна в образователната политика: „полага се основа на една хармонично развита личност, годна да стане полезен член на едно трудово общество и да ѝ да се дадат нужните познания за по-нататъшно общо и специално образование“ (Закон за народното просвещение 1921, чл. 26). След анализ на учебните програми от този период можем да констатираме, че в учебното съдържание на ***предметно учение*** (за първоначалното училище), ***български език и църковнославянско четене, вероучение, пеене, гимнастика, рисуване*** е налице тематична подчиненост на основните цели и задачи на обучението; осъществена е цялостност и системност в процеса на формиране на знания за календарната празнична организираност у българина; използвани са художествени произведения и фолклорни текстове, за да може ученикът да се докосне до явления от националното културно битие. Съществена промяна в образователната политика през този период е регламентираната самостоятелност на ***предметно учение*** в началния курс. Учениците изучават календарни празници и народни обичаи с оглед на подготовката и етапната им организираност, конкретната хронология на отделните обредни действия, ролята на всеки член от семейството. За

⁶ Познаваме се на учебното съдържание на отделни учебни предмети и теми, имащи отношение към българската фолклорната календарна празничност. Този подход е приложен за периода 1878 – 2013 г.

тази цел се използват и художествени текстове от българската литература, тематично обвързани с празника и образно пресъздаващи емоционалната атмосфера, специфичните обредни действия на участниците в него.

V. Пети период (1924 – 1934 г.). През 1924 година е приет нов закон, който по същество запазва структурата на средното образование от 1909 година. В период на икономическа криза, политическа нестабилност, идеологическа конфронтация българските писатели активно участват в съставянето и издаването на учебни помагала. В христоматиите на Елисавета Багряна, Стоян Чилингиров, Йордан Йовков са включени авторски и фолклорни текстове във връзка с календарен празник, с което се създава възможност той да се възприеме и осмисли като: специфична емоционалност, колективна ангажираност и изразена съпричастност; цялостен процес на завършеност и подреденост на отделните ритуални действия, обичайни и обредни практики, където всеки участник има конкретна роля; времева и пространствена ситуираност; единство от слово и действие. При анализиране на четвъртия етап от развоя на образователната политика констатирахме, че *предметно учение* има съществена роля в цялостния процес на обучение. В настоящия период също можем да отбележим методическа ангажираност от страна на автори на учебни помагала по този предмет, за да се постигне ефективност и пълноценност в педагогическия диалог между учителя и учениците в първоначалното училище („Предметно учение за първо отделение. Подробно ръководство за първоначалните учители“, „Предметно учение за второ отделение. Подробно ръководство за първоначалните учители“ от Кирил Домусчиев, публикувани през 1930 година).

VI. Шести период (1934 – 1944 г.). Последният просветен закон преди 1944 г. отново внася някои административни промени, но те не са свързани със структурата на основното образование, първоначални училища и прогимназии. Основният нормативен акт от този период е *Програма за народните основни училища* от 1936 година. В учебното съдържание на *вероучение с нравоучение, български език, предметно учение, история, рисуване* са предвидени теми, които имат отношение към календарната празничност. Като съществена новост можем да отбележим включването и на теми, свързани със семейните празници – *сватба, кръщение; личното тържество – имен ден*. В учебните помагала на Любен Георгиев за първи, втори и трети клас на прогимназиите от 1937 г. има текстове, които бяха предпочетени от авторите на христоматии от предходния период: („Бъдни вечер“ на Пенчо Славейков, „Коледари“ на Никола Ракитин, „Срещу Нова година“ на Иван Кирилов, „Срещу Великден“ на Йовков „Свети Георги“ народна песен, „Бъдни вечер“ и „Гергьовден“ на Елисавета Багряна).

След направените аналитични наблюдения можем да констатираме следното:

1. Въпреки динамичните политически, икономически процеси в България през периода 1878 – 1944 г. отношението към знанието като фундамент за развитието на личността е приоритет на държавата.

2. Учебните програми са *проекция* на конкретни образователни цели, които за всеки период се определят и от политически решения на съответното правителство.

3. Чрез включените теми в учебното съдържание на учебни предмети в периода 1878 – 1944 г. е възможно конкретно осъществяване на междупредметни връзки.

4. Като се базираме на учебно съдържание на посочените от нас учебни предмети, можем да констатираме, че е постигнат баланс между фактологическо и концептуално знание за празничната календарна система.

2.2. ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ПОЛИТИКА ОТ 1944 ДО 2013 ГОДИНА

Българската образователна система от 1944 до 2013 г. се определя от 3 рамкови закона: *Закон за народната просвета* от 1948 г., *Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на образованието в НР България* от 1959 г. (този нормативен акт действа до 1991 г., като са правени редица промени, концептуализирани в укази и постановления) и *Закон за народната просвета* от 1991 г. От историческа гледна точка периодът от 1944 до 1989 г. се характеризира с реформи в политическата, социалната и икономическата сфера, които са по съветски социалистически модел (нашето твърдение и изводите за съответните периоди се базират на изследването на Румяна Маринова-Христиди „Българското образование между съветизацията и традицията 1948 – 1959 г.“ и статията на същата авторка „Образован ли е социалистическият човек? Развитие на образованието и науката в България в периода на държавния социализъм 1944 – 1989 г.“). Тези процеси логично влияят и върху образователната политика, промени в структурата на средното образование, чиито идеологически корени можем да търсим в марксистко-ленинските педагогически идеи и в последвалите решения на пленуми на управляващата партия от 1969 и 1979 година.⁷ За развойните тенденции в българската образователна политика отново се позоваваме на изследване на Станьо Станев, според когото се очертават 5 периода на трансформации в структурно и съдържателно отношение от 1944 до 1989 година⁸. Към така предложената периодизация ние добавяме още един етап – от 1989 г. до 2013 г. От направеното предварително проучване за периода 1944 – 2006 г. бе констатирано, че фолклорният празничен календар в 5. и 6. клас на прогимназията не се изучава. Това налага да насочим вниманието си към теми в учебното съдържание на тези два класа, които имат отношение към фолклора като част от националната ни култура.

I. Първи период (1944 – 1947 г.). Новата идеология предопределя последвалите промени в целите и задачите на литературното образование; препоръчва се да се игнорира „всичко схоластично, мистично, великобългарско и шовинистично, за да се формира реалистичен миросглед от съчетанието на националното и общочовешкото“ (МНП 1947: 2). При това положение е ясно, че българският празничен календар минава към раздела „ненужни вектори и дреболии“, които не бива да „задръстват обучението“ (Драмалиев 1945: 182). Тази тенденция към игнориране на календарната празнична система в обучението по идеологически съображения продължава до 1989 г.

II. Втори период (1948 – 1958 г.). Тогава излиза първият важен нормативен акт, *Закон за народната просвета*, и се реорганизира цялата структура на средното образование в един 11-годишен курс на обучение. Прогимназията от 5. до 7. клас

⁷ Основни положения на реформата на образователната система на НР България. Решения на ЦК на БКП, приети на 31.07.1969 г. Бюлетин на МНП, 1969 г., кн. 8 – 9.; Решения на пленума на ЦК на БКП за развитие на образователното дело в НР България. Бюлетин на МНП, 1979 г., кн. 7 – 9.; Решение №139 на МС от 15.07.1980 г. за приемане на Общонационална програма за развитие на образователното дело в НР България. Бюлетин на МНП, 1980 г., кн. 9.

⁸ В статията си „Развитие на структурите на средното образование в България от 1944 до 1989 г.“ Станьо Станев обстойно характеризира и аргументира своето виждане за развойните тенденции в структурата на средното образование. Авторът подробно е изследвал всеки един от петте периода, като обговаря конкретната промяна с нормативен акт/ове и с идеологически концепции.

Станев, Станьо. Развитие на структурите на средното образование в България от 1944 до 1989 г. – В: *Стратегии на образователната и научната политика*, 1993, №4, с. 45 – 57.

според закона е *среден курс*. В рамките на литературното обучение за тази образователна степен *фолклорният празничен календар* не присъства. Като причина за невключването му в учебното съдържание можем да приемем, че идеите и ценностите, които утвърждава тази част от националната култура, не хармонизират с една от целите на обучението „да възпитава години строители на социалистическото общество“ (Маринова-Христиди 2006: 18). В учебната програма по литература е предвидено да се изучават трудови, хумористични, семейни, юнашки, исторически, хайдушки, партизански песни, песни за социалистическото строителство, както и битови народни приказки, пословици и поговорки в 5. и 6. клас, но не и фолклорен празничен календар (позоваваме се на „Христоматия. Учебник за 6. клас на общообразователното училище“ от 1958 г.).

III. Трети период (1959– 1968 г.). В образователната структура на средното образование, респективно на основното, настъпват съществени промени. Средният курс на обучение вече е 4 години, а не 3, както е в предишните два периода. През 1958 г. е приет *Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НР България*, който доразвива основната идея на средното образование – формиране на социалистически морал и подготовка на учениците за живота в обществото.

В унисон с тези идейни постановки в учебното съдържание по литература за 5. клас са фолклорни приказки, чрез които се утвърждава трудолюбието като ценност в социалистическото общество. В досега анализирания два периода можем да открием „приемственост“ в съдържателния им подбор. „Умен сиромас“, „Неволя“, „Старите хора“ са включени както в *Христоматия. Учебник за шести клас на общообразователните училища* от 1958 г., така и в *Христоматия. Учебник за пети клас на общообразователните трудово-политехнически училища* от 1964 г. Песенното народно творчество в 6. клас е представено чрез видовете народни песни: трудови, битови, юнашки, исторически, хайдушки, партизански, но не и чрез митически и обредни песни. Игнорирането им от учебното съдържание е аргументирано от авторите на Христоматия за 6. клас Стефана Иванова, Славка Пешина и Стефана Копринарова в уводната статия *Българска народна поезия* по следния начин: „Те са свързани предимно с религиозните вярвания на народа“ (Христоматия 1968: 4). При така определената същност на този вид народни песни е логично те да не са обект на възприемане и осмисляне, защото не могат да оказват възпитателно въздействие върху учениците с оглед на идеологическите възгледи за развитието на социалистическото общество.

IV. Четвърти период (1969 – 1978 г.). Влияние върху образователната политика през този период оказват следните документи: *Основни положения на реформата на образователната система на НР България. Решения на ЦК на БКП*, приети на 31 юли 1969 година и *Постановление на МС от 22 януари от 1972 г.*⁹ В 5. клас отново учениците трябва да възприемат и осмислят български народни приказки¹⁰, пословици, гатанки и поговорки, а в 6. клас – българска народна поезия, като са включени следните видове народни песни: *трудо*ви („Що ми е мило и драго“; „Яна жали девет братя“); *битов*и („Два са бора ред по редом расли“, „У

⁹ Първият е публикуван в Бюлетин на МНП, 1969 г., № 8 – 9. Вторият – в Бюлетин на МНП, 1972 г., № 1 – 2.

¹⁰ В учебното съдържание по литература за 5. клас учениците трябва да се запознаят със следните български народни приказки; „Неволята“, „Отплатата на Хитър Петър“, „Болен здрав носи“, „Тримата братя и златната ябълка“, „Келешът и царската дъщеря“ (позоваваме се на „Литература. Ръководство за учителя в пети клас на ЕСПУ“ от 1977 г. с автори Искра Котова и Стамена Димова, където в раздел *Приложения* е поместена програмата по литература).

Недини слънце грее“ или „Струна невяста“); *юнашки* („Крале Марко освобождава три синджира роби“); *исторически* („Даваш ли, даваш, Балканджи Йово“); *хайдутински* („Индже войвода“, „Хайдутин и бесило“). В предложените за изучаване произведения от българския песенен фолклор са игнорирани *партизански песни* и *песни за социалистическото строителство*, които до този момент бяха предвидени в учебната програма в раздела *Българско народно творчество*.

V. Пети период (1979 – 1989 г.). Промени в учебното съдържание по литература с оглед изучаването на песенен и прозаически фолклор не настъпват (изводът е в резултат на съпоставителен анализ, като се позоваваме на: „Литература. Учебник – христоматия за 5. клас на ЕСПУ“ от 1979 г., „Литература. Учебник – христоматия за 6. клас на ЕСПУ“ от 1979 г., „Литература. Учебник – христоматия за 5. клас на ЕСПУ“ от 1985 г., „Литература. Учебник – христоматия за 6. клас на ЕСПУ“ от 1985, и на методически ръководства по литература за периода 1979 – 1988 г.).

Въз основа на структурните реформи в средното образование, от коментара ни за учебното съдържание, съобразно учебната програма по литература, можем да обобщим следното: идеологическите, икономическите и културните задачи пред обществото, които са в унисон с политиката на управляващата партия, имат за крайна цел да формират личност с ясни социалистически убеждения, участваща активно в обществения живот на страната. В този ред на мисли бихме могли да предположим, че вниманието към фолклора е логично да се ограничи само до народна поезия и проза, без да се акцентира върху празничната календарна система, защото тя е проекция и на митологични, религиозни вярвания, а това не кореспондира с идеите от този период за новата социалистическа личност.

VI. Шести период (1989 – 2013 г.). След 1991 г. е приет нов закон за народната просвета, който претърпява изменения до 2012 г. Въпреки различната политическа и идеологическа нагласа все още кардинална промяна в нормативното утвърждаване на нова учебна програма за 5. и 6. клас, свързана с българския фолклор в частта му календарна празничност, не настъпва до 2006 г. За периода 1991 – 2006 г. отново се изучават, както следва:

1. В 5. клас – вълшебни приказки, народни приказки за животни, български битови приказки, български народни предания и легенди, български пословици и поговорки. Новост в стратегията за възприемане на фолклора според нас е включването на народната легенда „Свети Георги и ламята“.

2. В 6. клас – юнашки песни, митически песни, исторически песни, хайдутински песни, трудови песни, битови песни, *обредни песни* и *благопожелания*. За първи път са предложени текстове, които тематично са обвързани с фолклорния празничен календар, но са извън своя естествен контекст – календарния празник, респективно обред. Познаваме се на учебниците по литература за съответния период, на методическите помагала: „Книга за учителя по литература в 5. клас“ на Невена Матеева и Искра Котова от 1994 г., „Книга за учителя по литература в 6. клас“ на Искра Котова от 1994 г. и на Указание за организиране на учебната работа по български език и литература в средните училища за учебната 1998 – 1999 г. В последното са посочени конкретни произведения за 5. и 6. клас, предложени са методически решения, както и са поместени примерни тематични разпределения на учебното съдържание.

Съдържателната промяна е осъществена с учебна програма по литература за 5. клас от 2006 година, когато е включен тематичен дял *Фолклорен празничен*

календар с конкретни празници и фолклорни текстове към тях в следния ред¹¹: *Коледа, Прошка, Великден, Гергьовден, Еньовден, Димитровден, Пасха, Курбан Байрам* и семейните празници *Раждане* и *Сватба*. Според Мария Герджикова новата учебна програма за 5. клас променя дотогавашната концепция за изучаването на народните песни от близо 40 години, когато „по цял един учебен срок самоцелно се четяха и преразказваха фолклорни приказки и песни и се повтаряха едни и същи по характер интерпретации, в които вниманието беше насочено главно към сюжета и образите“¹².

След направените аналитични наблюдения във връзка с образователната политика за периода 1944 – 2013 година можем да констатираме следното:

1. Политическите решения и доминиращата идеология в периода 1944 – 1989 година оказват сериозно влияние върху образователната политика в българското училище.

2. Осъществява се подмяна на основни фолклористични концепции и се предлага нова класификация на песенния фолклор за периода 1948 – 1969 година. Включени са два нови вида народни песни: *песни за социалистическото строителство* и *партизански песни*.

3. Налице е стабилност и приемственост в изучаваните нарративни фолклорни произведения – приказки, паремии.

4. Игнорира се изучаването на фолклорния празничен календар за периода 1944 – 2006 година.

5. След 1989 година в учебната програма по литература са включени *обредни песни* и *благопожелания*, които са компонент от българския календарен фолклорен празник.

5. Преосмисля се ролята и значението на българския фолклорен празничен календар, като за целта се осъществява промяна в учебната програма по литература за пети клас от 2006 г., и той се обособява в самостоятелно тематично ядро.

6. В учебната програма по литература от 2006 година са включени еврейският празник Пасха и мюсюлманският Курбан Байрам във връзка с формирането на етническа толерантност и межкултурна чувствителност у учениците в пети клас.

ТРЕТА ГЛАВА

МОДЕЛ НА ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ФОЛКЛОРЕН ПРАЗНИЧЕН КАЛЕНДАР

3.1. Фолклорен празничен календар в представите и културата на учениците. Проучване и анализ

Българската фолклорна календарна празнична традиция е обект на изучаване в началния етап на средното образование (позоваваме се на теми в учебното съдържание на: *Роден край* – 1. клас; *Околен свят* – 2. клас; *Човек и общество* – 3. клас; *Литература* – 2., 3., 4. клас). За регистриране на отношението на учениците към този етап от националната ни култура, за установяване на

11

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/top_menu/general/educational_programs/5klas/1_5kl.pdf.

¹² <http://liternet.bg/publish2/mgerdzhikova/sled.htm>

резултата от обучението в периода 1. – 4. клас и за концептуалното структуриране на проекта за *Фолклорен празничен календар* в 5. клас е използван метод на педагогическото изследване – анкета с ориентационно-констатиращ характер, в три пловдивски училища: ОУ „Васил Левски“ – 33 ученици, ОУ „Княз Александър Първи“ – 60 ученици, ОУ „Екзарх Антим Първи“ – 25 ученици. След обработка на данните от нея можем да направим следните изводи:

1. За учениците единствено *Бъдни вечер, Коледа, Нова година, Великден* са знакови в българската празнична народна традиция. Участниците в анкетата свързват обредността от зимния и пролетния календарен цикъл само с отделни действия, но не са осмислили обрета като единство от: участници – обредни действия – облекло – конкретно време и пространство – слово – магическо послание.

2. У петокласниците липсва фактологическо и концептуално знание¹³ за *Димитровден, Йордановден, Никулден, Ивановден, Цветница, Лазаровден, Гергьовден*, свързано с митологичната и християнската същност, със специфични обредни действия, роля на участниците, което според нас е предпоставка тези празници да бъдат възприемани единствено като знакови за отбелязване на имени дни.

3. *Чуждата* празнична традиция оказва влияние върху възприемането и осмислянето на българската. За да се неутрализира процесът на отродяване, е необходимо използването на интерактивни форми в уроците, свързани с фолклорния празничен календар.

4. Обредното слово вече е изгубило своята характерност и знаковост, което според нас е предпоставка за еднотипността и ограничения брой примери, които участниците в анкетата са предложили.

5. Учениците не са осмислили етническата индивидуалност, психологията, родовите ценности, традициите в рамките на общността.

6. Писмените отговори на учениците категорично доказват, че не е овладяна нормата на книжовния български език. Допуснатите грешки свидетелстват за недостатъчна езикова компетентност.

7. Участниците в анкетата не могат да конструират свой писмен текст, логически и съдържателно обвързан с поставен въпрос, и съобщителни по цел на изказване изречения.

8. Отговорите на учениците ни насочват и към една тенденция в българското общество – неспазването на традицията или нейната замяната с чужд образец.

3.2. Възгледи за фолклорния празничен календар, методически насоки и основания за изучаването му в училище

3.2.1. Фолклористични основания

В трудовете си „Очерци по български фолклор“ и „Студии върху българските обреди и легенди“ Михаил Арнаудов ни насочва към спецификата на календарните празници у българите и свързаните с тях обреди:

¹³ В таксономията на Андерсън когнитивните процеси са обобщени в шест категории: *запомняне, разбиране, прилагане, анализиране, оценяване, създаване*. Според същия автор знанието е фактологическо, концептуално, процедурно, метазнание и може да е съотносимо с всяка една от тях. Фактологическото е свързано с основна информация за процеси, явления, с базова терминология; Концептуалното – с отношението и взаимовръзката между отделни елементи (виж подробно на: <http://tuj.asenevtsi.com/EL09/EL34.htm>)

1. Старите годишни празници покрай всичко, което е там весела забава и развлечения, имат някаква практическа основа, целяща създаването на житейски блага от стопански, социален, семеен характер и предпазване от болести и нещастия чрез магически действия и думи (Арнаудов 1971: 12).

2. В основата на обреда се откроява магическото, проектирано в действие, слово, обвързано с наивно образна и емоционална мисъл (Арнаудов 1996: 7).

В своите фолклористични изследвания Тодор Иванов Живков теоретично изяснява *обред* като форма на оценъчно съзнание и *обредна система* като културна проекция на миналото и компонент в празника (Живков 1981: 14 – 23).

1. Чрез обредите ние получаваме знания не само за онези митологични, религиозни и други представи, които са занимавали въображението на даден народ и са били в основата на неговото културно творчество, но се домогваме и до разбираня за неговата психология, за някои измерения на неговия характер, до неговата етническа индивидуалност.

2. Обредът е социално действие, чрез него се осъществява символично приобщаването на индивида към определена човешка група.

3. Участващият/те във всеки обред влиза/т в определена роля, която е предварително зададена и е различна от тази във всекидневието му.

5. Обредът се осъществява в конкретно обредно време и пространство и създава у човека и колектива чувство за временно излизане от привичното и ежедневието.

6. Предметният свят на обреда е проекция на явления на самата култура.

7. Словото е код в обреда.

Именно тази многоаспектност на обреда ще бъде изяснена в предложената от нас система от уроци за фолклорния празничен календар, като се съобразяваме с психологическите и интелектуалните възможности на учениците.

В етнографията обособяването на празниците и обредите е според астрономическите сезонни цикли: зимен, пролетен, летен, есенен¹⁴. С оглед на концептуалната и съдържателна рамка на проекта за възприемане на фолклорен празничен календар в 5. клас ние приемаме класификацията:¹⁵

1. Зимен празничен цикъл. Празниците, които ще бъдат обект на възприемане от учениците, са *Игнажден*, *Малка Коледа*, *Коледа*, *Сурва*. Чрез всички тях се транслира идеята за новото начало, за бъдещността не само в аграрен контекст, но и спрямо индивидуалното съществуване на личността. Обредите в този цикъл са с прогнозиращ и продуциращ характер.

2. Пролетен цикъл. Сирни заговезни, *Лазаровден*, *Цветница*, *Великден*, *Гергьовден*. Идейната и емоционалната им насоченост е свързана с митологичната представа за възраждането, обновяването на природата, с плодородието, със социализацията на младите членове на колектива. Обредите в този цикъл са с продуциращ и предпазващ характер.

3. Летен цикъл. Обредните практики в този цикъл са с превантивен характер, насочен към предпазване на реколтата и здравето на хората. Празникът *Еньовден*.

4. Есенен цикъл. Празникът *Димитровден*.

¹⁴ По въпроса виж : **Маринов**, Димитър. Религиозни народни обичаи. София: Изток-Запад 2003, Т.1, част 2.; **Дяков**, Томислав. Общи бележки за българската фолклорна култура. София: Сиела, 2002; **Арнаудов**, Михаил. Очерци по български фолклор. София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 1996, Т.1, Т.2; Сборник Обреди и обреден фолклор. София: БАН, 1981; Етнография на България. София: БАН, 1985, Том 3.

¹⁵ Към всеки цикъл посочваме тези празници, които са предвидени в учебната програма по литература за 5. клас, и допълнително включените от нас в проекта (те са в курсив).

В предложения вариант ние акцентираме и върху християнската същност на някои от празниците. Основание за този подход откриваме в мненията на Димитър Маринов, Михаил Арnaudов, Тодор Иванов Живков, Томислав Дяков, Тодор Моллов, Мария Шнитер. Всички те се обединяват около идеята, че народният календар е своеобразен синтез от езичество и християнство, налице е адаптиране на християнската догма към съществуващата вече обредна практика. Мария Шнитер доразвива концепцията за взаимното влияние на различни културни кодове – на фолклорния и християнския, по следния начин:

1. Своеобразното пресичане на календарния и семейния обреден цикъл намира различни ритуални форми във фолклорната и християнската традиция. Независимо от различията в произхода и вложения смисъл двете ритуални парадигми се намират в отношение на коекзистенция, което не включва задължително наличие на опозиция. Напротив, в съзнанието на обикновените явяващи тяхното взаимодопълване и почти взаимозаменяемост е неоспорим факт.

2. (...) Първоначална цел на християнството е въвеждане на формално-ритуалната страна на вярата. Така целият религиозно-ритуален корпус би трябвало все повече да се закрепва към устойчива структура, която да бъде нова, заместваща универсалните езическо-фолклорна информационна система¹⁶.

Освен тези теоретични постановки ние се позоваваме и на следните идеи на Мария Герджикова от „Книга за учителя по литература за 5. клас“, свързани с празничния календар:

1. За празника Коледа – запознаване с библейското събитие; изясняване на характерните особености на празника; представяне на празника и празничната обредност.

2. За Прошка – християнски ценности и родови традиции в основата на народния обичай.

3. За Великден – запознаване с библейското събитие; разчитане на образите, свързани с християнската традиция и възкръсващата природа.

4. За Гергьовден – образът на светеца според християнската митология и фолклорни текстове.

5. За Димитровден – представяне на светеца (Герджикова 2006: 31 – 32).

Съществен принос в теоретичното изследване за значението и мястото на словото в ритуала е позицията на Ирина Коларска в „Магията на словото и мълчанието в обряда – формули и функции“. Изследователката е категорична в становището си, че „словото в обряда функционира посредством вербални формули, които спомагат за формализирането, заучаването и придаването на неизменност“.¹⁷

3.2.2. Методически основания

Проектът, свързан с *Фолклорен празничен календар*, е предвиден за реализиране в рамките на 17 часа от годишния хорариум по български език и литература в 5. клас. Всеки урок от предложената система съдържа следните компоненти – тема, цели, метод, дидактически форми, интерактивна/и техника/и (посочени са конкретно в отделни уроци), вид и ход на урока, и е използвана установената в методиката на литературното образование схема със следните елементи: **подготовка за възприемане на темата, мотивиране, основни проблеми, обобщение** (по Йовева 200: 90). Логиката на подобна структурна организация гарантира комплексно прилагане на принципи на обучение:

¹⁶ Поместените тези на Мария Шнитер са от „Молитва и магия“, както и от статията „ За социокултурния смисъл на синтеза между християнския и фолклорния обреден комплекс през XIV-XVIII в.“, публикувана в сп. „Литературна история“, 1991 г., № 20. стр. 3 – 14.

¹⁷ <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/4745/1/Kolarska%20Irina.pdf>

достъпност, системност, научност, етапност в реализирането на конкретната тема. Първият елемент, **подготовка за възприемане на темата**, съдържателно се реализира в някои уроци чрез актуализиране на опорни знания, които ще бъдат необходими за конкретната тема и/или чрез проверка на поставената за изпълнение самостоятелна задача. Вторият елемент, **мотивиране на темата**, се осъществява чрез използване на дидактическата форма *разказ*, като са предложени идеи за съдържателни и смислови акценти в изложението от страна на учителя. За следващия структурен елемент – **основни проблеми**, формулираме система от въпроси и задачи, чрез които се разкрива учебното съдържание; посочена е етапността при реализирането на конкретната тема чрез подтеми, обособени в смислови ядра – във всеки урок това е осъществено в параграф **Учебни ситуации за разгръщане на темата**. За смисъла на понятието *учебна ситуация* се позоваваме на мнението на Румяна Йочева: „относително завършена част от урока, която има свой вътрешен център и определени неповтарящи се в рамките на цялото образователни функции“ (Йочева 2000: 91). За структурния елемент **обобщение** във всеки урок са посочени опорните акценти на направеното обобщение. При предложените варианти логическата организация на отделните елементи е поместена в параграфа **Ход на урока**. В общата структура на всеки урок сме добавили параграф **Методически насоки за провеждане на урока**, където обосноваваме използването на отделни фолклористични, дидактически и психологически тези, концепции; мотивите за авторските си решения, свързани с учебното съдържание от втория тематичен дял от учебната програма по литература за 5. клас. Във връзка със систематизирането на информацията за отделен празник или цикъл от празници сме предложили и **план** за учениците.

3.2.3. Дидактически основания

С оглед на разбирането ни, че ученикът трябва да бъде участник в процеса на обучение, ние се позоваваме на Радослав Радев, Людмила Кирова, Вяра Гюрова и Иван П. Иванов, чиито теоретични концепции и препоръки в областта на интерактивното обучение са използвани и приложени в системата от уроци. В книгата си „Българската възрожденска литература в училище“ Радослав Радев констатира една основна слабост в обучението по литература – игнорирането на *играта* заради схващането, че тя не може да възпитава и поради тази причина е неприложима в познавателния процес. Авторът категорично отхвърля подобно становище със следния аргумент: „Най-естественият път за детето към изкуството е играта. Чрез нея то развива въображението, душевността си, артистичното начало и нещо много важно – способността си да общува“ (Радев 2001: 137). В предложената система от уроци са използвани две интерактивни техники (по Иванов)¹⁸ и интерактивен метод.

1. *Ученикът като учимел (student teaching)*. Ученикът временно замества преподавателя в рамките на часа и има водеща роля в преподаване на учебното съдържание. В системата от уроци сме включили персонални самостоятелни задачи, свързани с фолклорния празничен календар. Предварително е посочен източникът на информация, който трябва да се използва и анализира. При прилагането на този вариант на интерактивен режим у петокласника се формират интелектуални,

¹⁸ В системата от уроци *student teaching* и *съвместно (кооперативно) обучение* са използвани като интерактивни техники, тъй като се прилагат за определено време. *Съвместно кооперирано обучение* е заменено с *работа по групи* (позоваваме се на обяснението, което предлага Иван П. Иванов в своята статия „Интерактивни методи на обучение“). Под интерактивен метод разбираме „партньорски взаимоотношения, диалогов вид комуникация (на базата на предварително уточнени договорености и процедури) между самите учащи, между учащите и обучаващия“ (Гюрова 2006: 44).

комуникативно-речеви умения, личностни качества като отговорност, самоувереност и самочувствие, предоставя се възможност за изява пред аудитория, което предполага адекватен модел на поведение в конкретната ситуация.

2. *Съвместно (кооперативно) обучение.* При този вариант на интерактивен режим класът е разделен на отделни групи и е поставена конкретна задача. За нейното успешно изпълнение се разчита на личната отговорност на всеки участник в групата, на взаимодействие и сътрудничество между учениците, на симпатия, игнориране на конкуренцията, за да се постигне целта.

3. *Симулационна игра.*

В предложената система от уроци са използвани и два вида *нагледност*: *динамична* (филм) и *словеснообразна* (базови текстове от художествената литература, както и на текстове от различни източници на информация)¹⁹. Чрез визуалния вариант се реконструира знание, за което учениците нямат информация. С втория вид нагледност – словеснообразната, петокласниците могат да възприемат календарния празник като: специфична емоционалност, колективна ангажираност и изразена съпричастност; цялостен процес на завършеност и подреденост на отделните ритуални действия, обичайни и обредни практики, където всеки участник има конкретна роля; времева и пространствена ситуираност; единство от слово и действие. Чрез сюжетната цялост на предложените от нас текстове се подпомага процесът на осмисляне на празничната, респективно обредната „драматургия“. При конструирането на системата от уроци сме се позовавали на идеи на Адриана Дамянова, която застъпва тезата, че конструктивизмът като образователна парадигма трябва да бъде приложен в българското училище. Тезите и концепциите на Адриана Дамянова са публикувани в книгата ѝ „Херменевтика, деконструкция, конструктивизъм в образованието по литература в средното училище“. Продуктивни за настоящето изследване се оказват становищата на авторката в *Учителят и знанието* и в *Ученето по литература като провокация. Образователни залози*. Във връзка със система от уроци използваме и препоръките на Соня Райчева в „Ефективният урок“ от „Помагало по методика на литературното образование“.

3.3. Фолклорен празничен календар. Структура на уроците в цялостна система

С предложения методически вариант сме си поставили следните цели:

1. Формиране и развиване на умения, свързани с:

1.1. *Четивна грамотност*, която в контекста на изследването PISA се определя като: *разбиране, използване, осмисляне на писмени текстове за постигане на цели и удовлетворяване на потребности; за задълбочаване на познанията и развиване на интелектуалния потенциал на личността и за активно участие в обществото.*²⁰ Така дефинираното понятие предполага не само буквалното разбиране на един текст, но и прилагането на различни когнитивни процедури към него. Формирането на четивна грамотност е продължителен процес, който изисква системно използване в ежедневната образователна практика на различни типове текстове от различни източници. За целите на конкретния урок ние използваме не

¹⁹ Андреев, Марин. Процесът на обучение. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001, с. 116 – 120.

²⁰ Докладът „Училище за утрешния ден“ на: http://www.ckoko.bg/upload/docs/2013-01/book_2010.pdf

само текстове от художествената литература, но и такива от енциклопедии, речници, от специализирани интернет сайтове, от различни области на познанието.

1.2. Пълноценно общуване в различни комуникативни ситуации.

1.3. Повишена чувствителност към различните култури.

1.4. Интерпретация на лирически и епически текстове, като се съобразяваме с възрастовите психологически специфики и интелектуалния потенциал на учениците. При конкретната работа с лирическите произведения сме се ръководили от мнението на Теменуга Тенева, която в своята статия „Формиране на знания и умения за разпознаване на художествената природа на лирическата творба в образователната степен 5. – 8. клас” препоръчва да бъдат представяни „устойчиви, универсални смисли и определения, назоваващи естетическата природа на художествения текст и начините на проявяването ѝ в неговата структура.“²¹

2. Формиране и развиване на социокултурни компетентности, свързани с морално-етични ценности на родовия свят, с фолклора като памет за миналото и съдържащ в себе си следните компоненти – знания, норми, ценности, обреди.

3. Формиране и развиване на литературни компетентности, свързани с разбирането на художествената творба като фикционален свят, с образната система, с поетиката.

4. Формиране на комуникативно-речеви умения във връзка с устно изказване по конкретна тема.

5. Формиране на умения за създаване на текст според комуникативната цел, за конструиране на изречения, за овладяване нормата на книжовния български език.

Предложеният методически модел съдържа 15 урока за нови знания и 2 урока за литературно упражнение. Осмислянето на календарния празник в неговата цялост: ситуираност във време и пространство; действия на участниците; отражение на специфично човешко мислене и възприемане на заобикалящия свят; символност на отделните предмети от материалната култура; словото като медиатор на емоции се осъществява предимно чрез *словеснообразна нагледност* (базови текстове от художествената литература, както и на текстове от различни източници на информация). Само за *Бъдни вечер* (втори урок от системата) използваме *динамична нагледност* като основна за възприемането на този зимен празник. В настоящото изложение поместваме последователността на 17 урока, темите на всеки един от тях, предложените текстове за работа в часа и тези за самостоятелна работа, използваните интерактивни техники. Цялостната структурна организация е обговорена в **Методически основания**.

Първи урок: Празник и календар. Българските календарни празници

Текстовете, върху които се позоваваме за работа в часа, са от книгата на Лозинка Йорданова „Българска народна митология“ и Нихело Немо „Празниците: Астрономия за дами – илюстрирана книга на звездите“.

Втори урок: Игнажден и Бъдни вечер – новото човешко начало

Основният текст за работа в часа е от книгата на Лозинка Йорданова „Слънчови повратки“. За следващия час учениците трябва да прочетат „Рождество Христово“ от „Четива по вероучение“ на Елин Пелин и стихотворението на Стоянка Стоянова „Бъдни вечер“.

Трети урок: „Роди се светлината на земята / и любовта на хората в сърцата“ („Коледа“ от Никола Фурнаджиев)

За да се изведат основните характеристики на обряда коледуване, учениците работят с текста на Иван Кирилов „Бъдни вечер“. Задачите за следващия час са

²¹ <http://liternet.bg/publish8/tteneva/formirane2.htm>

свързани с разкриване: ролята на благопожеланията по време на обреда коледуване (използват се откъси от текста „Коледарска слава 1“ от сборника „Вековно наследство“ на Михаил Арнаудов); същността на обреда коледуване (за тази цел им е предложен адаптиран текст от „Славите ли Млада Бога“ на Анчо Калоянов).

Четвърти урок: Сурва весела година

В този урок е използвана интерактивна техника *student teaching*. За възприемането на *Сурва* и *сурвакане* като част от зимната празнична традиция на българина се използва текстът „Сурвакари“ от сборника „Селски календар“ на Георги Марковски; предвидено е да се изясни структурата на устно изказване и функциите на отделните композиционни части. Предложен е алгоритъм за създаване на устно изказване по конкретна тема, който петокласниците могат да приложат в различни ситуации²². За следващия час учениците трябва да отговорят на въпроса *Кои са официалните поздравления във връзка с Коледа и Нова година?*, като се позовават на интервю на Борислав Георгиев във връзка с коледните и новогодишните поздравления.

Пети урок: Прошка – актът на благородството, на етичността и човешката съвест

Избраният от нас художествен текст на Константин Мутафов „Велики заговезни“ образно пресъздава атмосферата, традициите и някои от обичаите на Сирни заговезни. В този урок е предвидена учебна ситуация, в която учениците са провокирани към споделяне на своя позиция по морален казус (прошката и благородството в съвременността), който е или ще е част от индивидуалното им съществуване. За целта използваме латинската сентенция *Errare humanum est, ignoscere divinum* („Да се греши е човешко свойство, да се прощава – божествено“) и мисълта на Махатма Ганди „Слабите не могат никога да простят. Прошката е качество на силните“. За следващия час четирима ученици трябва да представят сценичния етюд с кукерска тематика *Страшни гости, желани гости* (те се позовават на информация от книгата на Лозинка Йорданова „Слънчови повратки“ и от „Очерци по български фолклор“ на Михаил Арнаудов).

Шести урок: Мълчаливият магически танц на маскираните

В този урок използваме интерактивната техника *student teaching* (във връзка с празника Хелюин) и интерактивния метод *симулационна игра (етюд)*. За да се осмисли от учениците една от възможните причини за присъствието на кукерската маска в обреда, се позоваваме на текст от книгата на Николай Ников „Празниците на българите с легенди и предания“. Четирима петокласници представят симулационната игра „Страшни гости – желани гости“ пред останалите си съученици (пресъздава се засяване на нива и изричане на благословия от страна на кукерския цар). Облеклото и атрибутите на участниците са съобразени с конкретна сценична изява. Останалите ученици трябва да наблюдават етюда и да отговорят на поставени въпроси и задача във връзка с целта на действията на кукерите и ролята на благословията, изречена от кукерския цар.

Седми урок: Лазаровден и Цветница – празници на възродената природа и на човека

В урока се използват два текста: произведението „Лазарки“ от Георги Марковски, включено в сборника му „Селски календар“, чрез което петокласниците

²² В трета глава „Навигатор“ от книгата „Петокласниците пишат“ Радослав Радев достъпно и логически обосновано предлага цялостна концепция за създаване на съчинение по преживяно. Инструкциите са недвусмислени, ясни и улесняват ученика в процеса на писане. В предложенията от нас алгоритъм за работа при създаване на устно изказване ние също се придържаме към подхода на Радослав Радев (Радев, Радослав. Петокласниците пишат. София: Сиела, 2003).

могат да възприемат и осмислят обреда лазаруване; откъс от „Влизане на Иисус в Йерусалим“ от книгата на Елин Пелин „Четива по вероучение“ за празника *Цветница*. За следващия час учениците се запознават с адаптирания текст „Лазаровден“ от „Великденска книга на българското дете“.

Осми урок: *Лазаровден и Цветница – красотата на младостта*

В този урок за литературно упражнение се формират първоначални умения: за съпоставка между произведения от един и същи жанр; за откриване на сходства между две произведения по предложен алгоритъм; за интерпретация на лирически текст. Използвана е интерактивната техника *работа по групи*. Предложени са следните текстове на учениците: „Лазарка“ от Дора Габе; „Лазарки“ от Николай Зидаров и „Цветница“ на Ран Босилек. За следващия час е поставена задача: съпоставяне на стихотворението „Връбница“ от Йордан Стубел с разгледаното вече произведение на Ран Босилек „Цветница“ по следните критерии: *доминиращи чувства и настроения; емоционално състояние на лирическия герой; изразни средства*.

Девети урок: „*Ти слизаш с пролетна песен / велик и весел, ден Възкресен*“ („Великден“ от Йордан Стубел)

В урока се използва интерактивната техника *работа по групи*. Учениците са разделени на групи. Всяка една от тях работи върху два текста. Първият (ТЕКСТ А) е откъс от книгата на Елин Пелин „Четива по вероучение“. Вторият (ТЕКСТ Б) е от Николай Ников „Празниците на българите с легенди и предания“, от Енциклопедичен речник „Българска митология“. За следващия час е предложен откъс от „Святата нощ“ на Йордан Йовков.

Десети урок: *Великден – празник на духовното озарение и преобразяване*

В този урок за литературно упражнение се затвърждават формираните първоначални умения: за съпоставка между произведения от един и същи жанр; за интерпретация на лирически текст; за самостоятелно формулиране на критерии за съпоставка между произведения от един и същи жанр. Класът е разделен на три групи, като всяка една от тях работи с конкретно произведение. Първата – с „Великден“ на Елисавета Багряна. Втората – с „Бийте, весели камбани“ на Йордан Стубел, а третата – с „Великденски звън“ на Григор Угаров. За следващия час един ученик трябва да подготви устно изказване на тема *Българският орден „За храброст“*, а друг – устно изказване на тема *Ротондата „Свети Георги“ – архитектурен паметник от древността*. Посочени са конкретни източници на информация.

Единадесети урок: „*Цветен Георги, мили Георги*“

В рамките на този урок е предложен вариант за интеграция между *литература* от културно-образователна област *Български език и литература с история и цивилизация* от културно-образователна област *Обществени науки и гражданско образование* 5. клас (виж задачите за устно изказване, поставени на учениците в десети урок). За възприемане и осмисляне на празника, сложната му обредност използваме текста „Гергьовден“ от Георги Марковски. Делото на свети Георги Победоносец, ревностен последовател и защитник на християнската вяра, е представено чрез *Кратко животоописание на Свети Георги*. За следващия час един ученик трябва да подготви устно изказване на тема: *Радомирската пеша дружина – колективен носител на ордена „За храброст“*, а друг ученик – устно изказване на тема *Самарското знаме, колективен носител на ордена „За храброст“*. Посочени са конкретни източници на информация.

Дванадесети урок: *Еньовден - празник на лечебната сила на билките, на здравето и плодородието*

За възприемането и осмислянето на богатата обредност и традиции на *Еньовден* в урока е предвидено да се работи с разказа „Еньо Бильобер“ от Георги Марковски. За следващия час е поставена задача учениците да характеризират свети Димитър според *Кратко животоописание на Свети Димитър*, а един петокласник трябва да подготви устно изказване на тема *Въстанието на Асен и Петър – политически акт и резултати*.

Тринадесети урок: „Георги лято носи, а Димитър – зима“

За възприемането и осмислянето на празника *Димитровден* е използван текст от книгата на Лозинка Йорданова „Слънчови повратки“. Ролята и значението на свети Димитър като покровител на важен политически акт е осмислен чрез текст от книгата на Люси Колева „Българската история в исторически извори и художествени четива“. В урока е използвана интерактивната техника *student teaching*.

Четиринадесети урок: *Раждане – началото на индивидуалния човешки път*

Учениците се запознават с адаптиран текст от книгата на Лозинка Йорданова „От раждането до годежа“, за да осмислят забраните в контекста на мирогледното и митологичното мислене на българина, както и с информация за *заек, куче, риба и къртица* от енциклопедичния речник „Българска митология“. В урока е приложена интерактивната техника *работа по групи* във връзка с изясняване на принципите за именуване в българската именна система (позоваваме се на три текста от *Речник на личните и фамилни имена* на Стефан Илчев).

Петнадесети урок: *Сватба – празник на двама млади*

Осмислянето на сватбата като обред и ролята на словото в нея се осъществява чрез разказа „Сватба“ от Георги Марковски.

Шестнадесети урок: *Пасха – празник на свободата и възкресението за еврейския народ*

За осмисляне на празника Пасха и съпътстващите го ритуални действия се позоваваме на откъс от произведението на Салис Таджер „Жакито“. В този урок използваме *динамична нагледност* (откъси от филма „Мойсей“, реконструирани следните важни събития от живота на евреите: робското им ежедневие в Египет, десетте изпитания за египтяните, извеждането на евреите от Египет с помощта на Мойсей). Предвиждаме осъществяване на интеркултурен паралел между Великден и Пасха (учениците трябва да отговорят на въпроса *Кои са основните словесни формули в Пасха и Великден и какви послания се отправят чрез тях?*; трима ученици са в ролята на арбитри в спор на тема „Празниците на другите – не са чужди и различни“).

Седемнадесети урок: *Курбан Байрам – жертва в името на обичта към Бога*

За възприемането и осмислянето на празника се работи с откъс от книгата на Орхан Памук „Музеят на невинността“. В рамките на този урок е предвидено учениците да използват знанията си за Великден и Курбан Байрам в устно изказване на тема *Еднакви в различността*.

3.4. Ефективност на методическата система. Проучване и резултати

3.4.1. Изводи от изходяща анкета с експерименталните класове

След реализирането на системата от уроци в реална учебна среда отново е проведена анкета (целта, въпросите са обговорени в първата глава на дисертацията).

Времево е осъществена в периода 26 – 30 март 2012 г., когато е финализиран проектът във връзка с втория тематичен дял от учебната програма по литература за 5. клас в ОУ „Княз Александър Първи“ и ОУ „Екзарх Антим Първи“. Учениците, общо 50, от тези две училища са участници в апробирането на модела. След анализиране на данните от анкетата можем да направим следните изводи:

1. Учениците са възприели и осмислили фолклорния празничен календар като система, като ценностно ангажиране от страна на участниците в него. Петокласниците вярно времево и пространствено ситуират празниците от отделни цикли.

2. Учениците са осмислили обряда като единство от: участници – обредни действия – облекло – конкретно време и пространство – слово – магическо въздействие на словото; като специфична форма на етническо самосъзнание.

3. Петокласниците използват фактологическо и концептуално знание, свързано с фолклорния празничен календар, за да конструират собствен текст.

4. Прилагат успешно когнитивните процедури анализиране, сравнение, обобщение.

6. Дешифрират вярно смисловите послания в текст и могат да селектират информацията по зададени критерии.

7. Учениците са формирани следните социокултурни компетентности, свързани с дял *Фолклорен празничен календар*, а именно: (виж по-подробно Ядро 1, Стандарт 1, Стандарт 2, Стандарт 4 от Учебна програма по литература за 5. клас)

7.1. Разбират основните ценности на родовия свят, осъзнават общото и устойчивото в моралните ценности на рода независимо от промените в социалното и битовото устройство на живота. Коментират валидността на тези морални принципи при разглеждане на художествени произведения.

7.2. Осъзнават основните принципи на общочовешката морална система.

8. Учениците са формирани следните литературни компетентности (виж по-подробно Ядро 2, Стандарт 1, Стандарт 2 от Учебна програма по литература за 5. клас)

8.1. Разбират условия характер на художественото изказване, на неговите субекти, на персонажната система, на изображения в творбата художествен свят и художествена образност.

8.2. Разбират комуникативната структура на художествената творба и обяснява връзките между участници в обряда.

9. Учениците успешно конструират собствен текст съобразно с дидактическата цел и могат да мотивират личната си позиция чрез прецизен подбор на доказателства.

10. Учениците припознават празничната календарна система като *своя*, което свидетелства за самочувствие и респект към уникалното българско наследство, за формирано оценъчно отношение към нея и към традициите ѝ.

3.4.2. Изводи от изходяща анкета с контролните класове

В периода 26 – 30 март 2012 г. е проведена анкета и с ученици от ОУ „Васил Левски“ и СОУ „П. К. Яворов“. Обучението при тези петокласници е проведено според методическата концепция на техните преподаватели. Общият брой на анкетираните отново е 50. След анализиране на резултатите от анкетата, можем да направим следните изводи:

1. Учениците не са осмислили празничната календарна система като комплекс от обреди и обичаи, като ценностно ангажиране от страна на участниците.

2. В отговорите на анкетираните доминира фактологическо знание, а концептуално липсва.

3. Участниците в изследването не притежават когнитивни умения за *разбиране и прилагане*.

4. Петокласниците не могат да аргументират своя позиция и да структурират текст, съобразен с конкретна цел.

5. Не е овладяна нормата на книжовния български език.

6. Дешифрират вярно смисловите послания от текст и могат да селектират информация по зададени критерии.

7. Прилагат частично когнитивните процедури *анализиране, сравнение, обобщение*.

8. Там, където учениците конструират свързан текст, макар това да е твърде рядко, личи и възпитанието, което са получили в семейството си. Уточняване на действията на българите чрез израза „истинските християни“, показва, че в рода се говори за това какъв трябва да бъде истинския християнин най-вече в отношението си към църквата, а не само към обряда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящият дисертационен труд е резултат от желанието на автора му да предложи методически модел, който да е насочен към формиране не само на литературни, но и на социокултурни компетентности, за да може съвременният ученик да възприема и осмисля фолклорния празничен календар не като ненужно, старо и далечно наследство, а като ценност с непреходна стойност, като памет за български национални, морално-етични ценности и стойности, които да са и негови. В съвременния глобализиращ свят проблемът за националната и културната идентичност е все повече актуален и това предполага институцията училище да има своя позиция и мисия към онези, които утре ще бъдат „съвременните строители на България“. Съвременният образователен процес е немислим без съчетаването на различни методи, подходи, форми, за да се постигне качество и ефективност в обучението (в предложения модел е осъществен така необходимият баланс между педагогически идеи, методи на литературно образование, дидактически принципи). Това предполага ученикът вече да се възприема като активен участник и партньор. В тази насока бяха насочени и една част от усилията на автора на дисертацията – да открие онези съвременни интерактивни техники, чрез които е възможно реално осъществяване и постигане на качествено ново отношение към един от субектите в образователния процес, за да се подпомогне интелектуалното му развитие.

Извършеното проучване на българската образователна политика от 1878 до 2013 година ни позволи да оценим като продуктивни и иновативни идеи от изследвания период (1878 – 1944 г.) и същевременно да отбележим, че те се оказват актуални в контекста на съвременни тенденции в обучението и образованието.

Конструираният модел е насочен към развиване на комуникативно-речеви и социални умения, към формиране на отношение към българската литература и в частност към българския фолклор, към развиване на литературни компетентности, свързани с осмисляне на художествената творба като единство от съдържание и форма. Цялостната ни концепция, доказала се като работеща и перспективна чрез нейната апробация в реална учебна среда, може да подпомогне онези преподаватели в българското училище, за които да си учител е призвание и които желаят обучението по литература да е приключение.

Библиография на цитираната в автореферата литература

- Андреев**, Марин. Процесът на обучение. София: Унив. изд. Свети Климент Охридски, 1996
- Арнаудов**, Михаил. Очерци по български фолклор. София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 1996, Т.1, Т.2
- Арнаудов**, Михаил. Студии върху българските обреди и легенди. София: БАН, 1971
- Бижков**, Георги и кол. Методология и методи на педагогическите изследвания. София: Унив. изд. Свети Климент Охридски, 2007
- Герджикова**, Мария. Книга за учителя по литература за 5. клас. София: Булвест 2000, 2006
- Герджикова**, Мария. След четиресет години в 5. клас най-после нова програма по литература.// Електронно списание LiterNet, 08.01.2007, № 1 (86) <http://litenet.bg/publish2/mgerdzhikova/sled.htm>
- Дамянова**, Адриана. Как българските ученици да постигат по-убедителни резултати по четивна грамотност http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/strategies/analyses/PISA_analizi-2009.pdf
- Дамянова**, Адриана. Херменевтика, деконструкция, конструктивизъм в образованието по литература в средното училище. София: Унив. изд. Свети Климент Охридски, 2012
- Драмалиев**, Кирил. Просветната реформа на Отечествения фронт. – В: *Училищен преглед*, 1945, № 3 – 4, с. 182 – 186.
- Еничарова**, Емилия. Принципи на просветното законодателство. София: Унив. изд. Свети Климент Охридски, 2001
- Ерасов**, Борис. Социална културология. Стара Загора: ИДЕЯ, 1997.
- Живков**, Тодор Иванов. Обредност и обредно изкуство. – В: Обреди и обреден фолклор. Сборник. София: БАН, 1981
- Живков**, Тодор Иванов. Фолклор и съвременност. София: Наука и изкуство, 1981
- Иванов**, Иван. Интерактивни методи на обучение. // Юбилейна научна конференция с международно участие 50 години ДИПКУ – Варна на тема: *Образование и квалификация на педагогическите кадри – развитие и проекции през XXI век*, 2005.
- Иванова**, Стафана и кол. Христоматия. Учебник за 6. клас на общообразователните училища. София: Народна просвета, 1968
- Йовева**, Румяна. Методика на литературното образование. Шумен: Унив. изд. Свети Консатнтин Преславски, 2000
- Йорданова**, Лозинка. Българска народна митология. София: ЕМАС, 2000
- Йорданова**, Лозинка. От раждането до годежа. Обичаи, обреди у българите. София: Рива, 2004
- Йорданова**, Лозинка. Слънчови повратки. София: ГЛОБУС ЕМАС, 1998
- Коларска**, Ирина. Магията на словото и мълчанието в обета – формули и функции. <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/.../Kolarska%20Irina.pdf>
- Котова**, Искра. Литература. Ръководство за учителя в пети клас на единното средно политехническо училище. София: Народна просвета, 1977
- Ников**, Николай. Празниците на българите с легенди и предания. София, 2003

- Маринова-Христиди**, Румяна. Българското образование между съветизацията и традицията 1948 – 1959, София: Унив. изд. Свети Климент Охридски, 2006
- Маринова-Христиди**, Румяна. Образован ли е социалистическият човек? Развитие на образованието и науката в България в периода на държавния социализъм 1944 – 1989 г. // Изследвания по история на социализма в България (1944 – 1989) София: Център за исторически и политологически изследвания, 2010
- Марковски**, Георги. Селски календар. София: Отечество, 1987
- Пелин**, Елин. Четива по вероучение. София: Хр. Г. Данов, 1936
- Радев**, Радослав. Българската възрожденска литература в училище. Велико Търново, Слово, 1998
- Радев**, Радослав. Петокласниците пишат. София: Сиела, 2003
- Райчева**, Соня. Помагало по методика на литературното образование. Теоретико-приложни аспекти. Пловдив: Унив. изд. Паисий Хилендарски, 2007
- Станев**, Станьо. Развитие на образователните структури на средното образование в България от 1878 до 1944 г. – В: *Стратегии на образователната и научната политика*, 1993, №2, с. 40 – 45.
- Станев**, Станьо. Развитие на структурите на средното образование в България от 1944 до 1989 г. – В: *Стратегии на образователната и научната политика*, 1993, №4, с. 45 – 57.
- Тенева**, Теменуга. Формиране на знания и умения за разпознаване на художествената природа на лирическата творба в образователната степен 5. – 8. клас// Електронно списание LiterNet, 25.08.2004, № 8 (57), <http://litenet.bg/publish8/tteneva/formirane2.htm>
- Шнитер**, Мария. Молитва и магия. София: Унив. изд. Свети Климент Охридски, 2001
- Шнитер**, Мария. За социокултурния смисъл на синтеза между християнския и фолклорния обреден комплекс през XIV- XVIII в. – В: *Литературна история*, 1951, № 20., с. 3 – 14.

Интернет източници:

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/strategies/analyses/PISA_analizi-2009.pdf).

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/top_menu/general/educational_programs/5klas/1_5kl.pdf.

<http://tuj.asenevtsi.com/EL09/EL34.htm>

http://www.ckoko.bg/upload/docs/2013-01/book_2010.pdf

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Танева**, Красимира. Фолклорен празничен календар в обучението по литература в пети клас (методически вариант на урок за обобщение и систематизация на знанията) – В: *Научни трудове*. Филология. Паисиеви четения. Пловдив: Унив. изд. Паисий Хилендарски, 2010, Т.48, Кн.1, Б, с. 196 – 207.

2. **Танева**, Красимира. Роли в коледуването – модел за социални взаимоотношения. – В *Юбилеен сборник* с докладите от националната конференция в чест на проф. дпн Мария Герджикова. „Игри, актьори, роли в класната стая и в живота“. София: БУЛВЕСТ 2000, 2012, с. 192 – 199.

3. **Бойкова**, **Танева**. Речев етикет, или как се развива социокултурният аспект на комуникативната компетентност в обучението по български език и литература с оглед на учебното съдържание в 5.клас. – В: *Сборник научни трудове* от национална конференция с международно участие „40 години Шуменски университет 1971 – 2011“. Шумен, 2012, с. 765 – 769

4. **Танева**, Красимира. Фолклорен празничен календар и обучението по литература – съвременни ракурси по проблема. – В: *Материали II* міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії. Збірник тез. Бердянск, 2013, с. 110 – 112.

5. **Танева**, Красимира. Фолклорен празничен календар – между социоантропологичната информация и социокултурната компетентност. – В: *Български език и литература*, 2013, №4., с. 308 – 317.

6. **Танева**, Красимира. Идеите на Михаил Арнаудов за фолклорния празничен календар и тяхната актуалност при изучаването му в среден курс . – В: *Арнаудов сборник*, Русе 2013 г., том 7., с. 62 – 66.

Справка за приносните моменти в дисертационния труд

1. За първи път е осъществен исторически и проблемно-тематичен преглед на дидактически и методически решения за изучаване на българския празничен календар за периода 1878 – 2013 год.

2. Използвана е анкетата като метод на педагогическото изследване, за да се открие съвременното отношение на учениците от пети клас към българския празничен календар. Резултатите и изводите от нея авторът на дисертационния труд използва за окончателното структуриране на теоретичния и функционално-прагматичния аспект на модела.

3. В предложения модел изучаването на българския празничен календар се основава на етноложки и фолклористични материали от миналото, както и на текстове от съвременната българска литература; народната митология и християнската религия се представят в естествената си симбиоза, без да се наслагват противоречия между тях.

4. Конструирани са и са апробирани ефективни по своя характер авторски методически решения за използването на интерактивни техники – *работа по групи*, *student teaching* и интерактивен метод (*симулационна игра*), които успешно могат да бъдат използвани в прогимназиалната степен на основното образование.

5. Предложени са конкретни авторски методически решения за осъществяване на вътрешнопредметни (в културно образователна област *Български език и литература*) и межупредметни (с *история и цивилизация* от културно образователна област *Обществени науки и гражданско образование*, с *музика и изобразително изкуство* от културно-образователна област *Изкуства*) връзки.

6. С предложения модел се доказва ефективността в процеса на обучение от използването на различни типове текстове от различни източници за формиране на умения за извличане на информация, за анализирането ѝ.

7. Чрез реализираната системата от уроци се формират метакогнитивни компетентности според стандартите на международното изследване PISA.